

СТАНОВЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

(за матеріалами української періодики 1918-1920рр.)

Вагоме місце в газетній періодиці посіли матеріали про збереження пам'яток старовини і мистецтва за доби Української держави. За нашими підрахунками, питома вага матеріалів на зазначену тематику складала понад 30% від загальної кількості публікацій з даної проблематики у 1917 — 1920 рр.

Про розподіл газетних публікацій у пресі можна довідатися з таблиці № 1.

Таблиця №1

**Висвітлення в українській пресі
пам'яткоохоронного процесу за доби
гетьманської держави**

Створення та діяльність державних органів з охорони пам'яток старовини і мистецтва	Обстеження і реставрація пам'яток історії та культури	Розвиток національних музеїв, спорудження пам'ятників	Знищення пам'яток старовини і мистецтва
42,9	25,7	31,4	—

Аналіз засвідчує високу питому вагу газетних публікацій про становлення і діяльність пам'яткоохоронних державних установ. Значне місце займають матеріали періодичних видань про внутрішнє життя українських музеїв, спорудження пам'ятників визначним діячам України.

Про жанрову характеристику дає уявлення таблиця №2.

Таблиця №2

Жанри			
Кореспонденція	Репортаж	Стаття	Лист
55,9	8,8	32,1	2,9

Отже, в газетній періодиці досліджуваного періоду, по-перше, спостерігається переважання аналітичних жанрів. Логічно вбачається велика кількість кореспонденцій, оскільки це був домінуючий жанр у викладі проблем охорони історико-культурної спадщини. Особливо широко висвітлювалася діяльність пам'яткоохоронних органів. Столична і місцева періодика досить часто вмещувала матеріали про роботу відділу охорони пам'яток Міністерства народної освіти і мистецтв під керівництвом Миколи Біляшівського над проблемами розвитку музейного будівництва, догляду за пам'ятками археології, історії та мистецтв, реєстрації, дослідження й популяризації пам'яток старовини і мистецтва. У досліджуваний період порівняно з попереднім значно зріс обсяг пам'яткоохоронної роботи, підвищилась її ефективність, системність. Українська преса,

висвітлюючи організаційні і практичні заходи пам'яткоохоронних державних органів за гетьманщини, не обійшла увагою ще один пам'яткоохоронний орган, що виник у цей період — Відділ охорони пам'яток церковної старовини при Міністерстві віросповідань на чолі з протоієреєм Йосипом Кречетовичем. Зокрема, в газеті "Слово" (орган Міністерства віросповідань) постійно і докладно аналізувалася церковно-культурна спадщина православної церкви в Україні і, насамперед, проблеми збереження пам'яток культової архітектури та церковного призначення, розвитку і поширення мережі церковних архівів, бібліотек, музеїв, популяризації церковної культурної спадщини. Активну роль у пропаганді церковної старовини взяли участь співробітники відділу охорони пам'яток церковної старовини В. Барвінок, І. Гончаров, О. Дяконенко, М. Істомін, В. Левитський, К. Нікітіна, О. Піотровська, М. Сагарда, П. Скибинський, М. Тулицький.¹ Заснований відділ доклав чимало зусиль для організації планомірної роботи з охорони культових пам'яток. У той же час змістовною у висвітленні конкретних заходів державних пам'яткоохоронних органів є інша група джерел — публікації про обстеження пам'яток історії і культури, відкриття і діяльність національних музеїв, архівів, встановлення пам'ятників борцям за незалежність України. З точки зору наявної релевантної інформації найбільший інтерес становлять матеріали столичних і губернських газет. Саме в цих часописах питома вага матеріалів відповідного змісту — до 80%.

Як у центральній, так і місцевій пресі, йшлося насамперед про самотність українського мистецтва, про те, що десятки великих міст, сотні малих міст, сотні й тисячі сіл Полтавщини, Чернігівщини, Київщини та Харківщини багаті на пам'ятки старовини, в яких, особливо в церковному будівництві, найяскравіше відбилася уся п'ятивікова історія України від XIV до XIX ст.²

Чимала група матеріалів присвячена аналізу культурного життя в умовах національного поневолення, свідчить про те, що за цей період знищити його не вдалося і воно спромоглося досягти значних успіхів. Насамперед це проявилася в розвитку власне українського архітектурного стилю — "українського барокко". У багатьох публікаціях відзначалося, що український архітектурний стиль, піднявшись до європейського рівня незважаючи ні на які перепони, віддзеркалював яскраві риси національності й

самобутності українського народу. Особливо широкого резонансу набула тема спорудження в містах і селах України пам'ятників борцям за незалежність України. У зв'язку з цим привертає увагу опублікована в газеті "Нова Рада" стаття Ореста Левицького "Занехаяна справа". В ній автор, підтримуючи звернення Відділу пластичних мистецтв до Міністерства народної освіти та мистецтв про те, що столиця України майже не має пам'ятників національним героям, або хоч такі пам'ятники й є, як от Б. Хмельницькому, Кочубею й Іскрі, але вони збудовані за царського режиму й мають тенденцію виявляти ідею єдиної неделимої Росії. "Тепер, коли Україна стала самостійною державою, — пише автор, — повинні збудувати пам'ятники тим героям, які своє молоде життя віддали на жертву за здійснення віковичної мрії українського народу про свою державну незалежність."³ Звичайно, авторами таких публікацій були науковці і мистецтвознавці.

Більшість газетних матеріалів на зазначену тематику присвячена встановленню пам'ятників Т. Г. Шевченкові. Тогочасна газетна періодика не тільки зробила вагомий внесок у формування громадської думки, а й своїми публікаціями стимулювала активність державних органів щодо розв'язання цієї важливої національної справи. Серед матеріалів важливе місце посідають листи, в яких зачіпаються практичні питання спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку.⁴ В інших матеріалах знаходимо повідомлення про те, що на пропозицію Федора Лизогуба Рада Міністрів доручила начальникові Головного управління мистецтва і національної культури Петрові Дорошенку негайно порушити питання про збудування в Києві пам'ятника Кобзареві з метою якнайшвидшого його обміркування з точки зору художньої, фінансової, а також вибору найбільш підходящого місця для пам'ятника.⁵

Предметом пильної уваги стали інформаційні повідомлення про хід підготовки до відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Ромнах на Полтавщині. В усіх українських газетах досить повно в кореспонденціях й репортажах розповідалося про урочисте відкриття 27 жовтня 1918 р. в Ромнах першого пам'ятника національному генію в Україні. Пам'ятник збудований за проектом скульптора Івана Кавалерідзе, якому належить також пам'ятник княгині Ользі в Києві. Пам'ятник Т. Шевченкові збудований заходами й на кошти Роменського товариства "Просвіта" вартістю до 43000 крб. На відкритті пам'ятника були присутні 25 тис. чоловік. У концерті брали участь письменник Микола Вороний, актори Київського державного театру Михайло Микиша, Ірина Стешенко, Олександр Корольчук, Марія Вольгемут, бандурист Данило Щербина. До програми концерту ввійшли такі шедеври, як "Мені однаково", "Послання до мертвих і живих", "Чернець" Т. Г. Шевченка, "Сон в ніч під 26 лютого", "Євшан-зілля" Миколи Вороного, "Народня дума на смерть Т. Шевченка", "Калина" Володислава Заремби, "Сонце заходить" (музика Якова

Степового), "Жалібний марш" Миколи Лисенка⁶ та ін. На сторінках "Волинської народної газети" надруковано інформацію про відкриття пам'ятника великому поетові в селі Дебрівка на Полтавщині, споруджений на власні кошти селян.⁷

Центральна і місцева українська преса містить також групу публікацій про рішення учасників Катеринославського єпархіального з'їзду побудувати в Катеринославі церкву-пам'ятник "Відродження України",⁸ про пожертвування різних товариств і окремих осіб на збудування монумента борцям за незалежність України⁹, що першими полягли в боях під Крутами й Бахмачем, та ініціативу Відділу пластичних мистецтв заснувати Комітет по збудуванню монумента борцям за незалежність України.

Як і за доби Центральної Ради, так і в гетьманський період актуальною і постійною залишалася тема про заснування і діяльність національних музеїв. Серед музейних проблем у пресі широко обговорювалося питання організації губернських і повітових музеїв і, насамперед, історико-етнографічних музеїв. Так, у статті "Зберігайте старовину" в "Газеті Зіньківського повітового земства" розповідалося про досвід полтавського губернського земства щодо українізації музейної справи, подаються практичні рекомендації, де і як збирати пам'ятки історії і мистецтва для місцевих музеїв. "Загляньте у кожне село, — пропонує автор, — і зверніть увагу на його характерні риси і ви знайдете силу згадок про минуле. Уже сама будова хаток, характер плетивних тинів, яка-небудь різьба на вікнах та віконницях, залізні приводи на воротах та хвіртках чисті стильові українські, все це дає багато матеріалу для збирання в музей."¹⁰ На думку автора, такі музеї повинні створюватися саме при земствах.

На шпальтах газет можна знайти публікації про підготовку до заснування виставки-музею Міністерства торгівлі й промисловості,¹⁰ постанову з'їзду природознавців у Києві створити столичний природничий музей та його губернальні філіали.¹² Часописи регулярно друкували матеріали про внутрішнє життя краєзнавчих музеїв. Зокрема, в елісаветградській газеті "Голос Южності" повідомляється про відкриття в музеї старовини Херсонського краю чудової колекції з рідкісних монет Польського королівства. Головні матеріали для цієї колекції послужили пожертвування шанувальників старовини зі всієї Херсонщини. Це елісаветградці — П. А. Зелений, Т. М. Титов, М. М. Богоявленський (Ольвіта), священик І. Филипович¹³ та ін.

Докладно і ґрунтовно газетна періодика висвітлювала діяльність Національного музею в Львові. В газетах "Діло" і "Вільне життя" опубліковано звіт про роботу львівського музею з часу Першої світової війни. Так, за цей час опубліковано номерів, підготовлено до друку опис килимів, рукописів та вписано в книгу музейних збірок за Першої світової війни склав 1175 з них припадає на набутки в Україні 545

самобутності українського народу. Особливо широкого резонансу набула тема спорудження в містах і селах України пам'ятників борцям за незалежність України. У зв'язку з цим привертас увагу опублікована в газеті "Нова Рада" стаття Ореста Левицького "Занехаяна справа". В ній автор, підтримуючи звернення Відділу пластичних мистецтв до Міністерства народної освіти та мистецтв про те, що столиця України майже не має пам'ятників національним героям, або хоч такі пам'ятники й є, як от Б. Хмельницькому, Кочубею й Іскрі, але вони збудовані за царського режиму й мають тенденцію виявляти ідею єдиної неділимій Росії. "Тепер, коли Україна стала самостійною державою, — пише автор, — повинні збудувати пам'ятники тим героям, які своє молоде життя віддали на жертву за здійснення віковичної мрії українського народу про свою державну незалежність."³ Звичайно, авторами таких публікацій були науковці і мистецтвознавці.

Більшість газетних матеріалів на зазначену тематику присвячена встановленню пам'ятників Т. Г. Шевченкові. Тогочасна газетна періодика не тільки зробила вагомий внесок у формування громадської думки, а й своїми публікаціями стимулювала активність державних органів щодо розв'язання цієї важливої національної справи. Серед матеріалів важливе місце посідають листи, в яких зачіпаються практичні питання спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченку.⁴ В інших матеріалах знаходимо повідомлення про те, що на пропозицію Федора Лизогуба Рада Міністрів доручила начальникові Головного управління мистецтва і національної культури Петрові Дорошенку негайно порушити питання про збудування в Києві пам'ятника Кобзареві з метою якнайшвидшого його обміркування з точки зору художньої, фінансової, а також вибору найбільш підходящого місця для пам'ятника.⁵

Предметом пильної уваги стали інформаційні повідомлення про хід підготовки до відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Ромнах на Полтавщині. В усіх українських газетах досить повно в кореспонденціях й репортажах розповідалося про урочисте відкриття 27 жовтня 1918 р. в Ромнах першого пам'ятника національному генію в Україні. Пам'ятник збудований за проектом скульптора Івана Кавалерідзе, якому належить також пам'ятник княгині Ользі в Києві. Пам'ятник Т. Шевченкові збудований заходами й на кошти Роменського товариства "Просвіта" вартістю до 43000 крб. На відкритті пам'ятника були присутні 25 тис. чоловік. У концерті брали участь письменник Микола Вороний, актори Київського державного театру Михайло Микиша, Ірина Степенко, Олександр Корольчук, Марія Вольгемут, бандурист Данило Щербина. До програми концерту ввійшли такі шедеври, як "Мені однаково", "Послання до мертвих і живих", "Чернець" Т. Г. Шевченка, "Сон в ніч під 26 лютого", "Євшан-зілля" Миколи Вороного, "Народня дума на смерть Т. Шевченка", "Калина" Володислава Заремби, "Сонце заходить" (музика Якова

Степового), "Жалібний марш" Миколи Лисенка⁶ та ін. На сторінках "Волинської народної газети" надруковано інформацію про відкриття пам'ятника великому поетові в селі Дебрівка на Полтавщині, споруджений на власні кошти селян.⁷

Центральна і місцева українська преса містить також групу публікацій про рішення учасників Катеринославського єпархіального з'їзду побудувати в Катеринославі церкву-пам'ятник "Відродження України",⁸ про пожертвування різних товариств і окремих осіб на збудування монумента борцям за незалежність України⁹, що першими полягли в боях під Крутами й Бахмачем, та ініціативу Відділу пластичних мистецтв заснувати Комітет по збудуванню монумента борцям за незалежність України.

Як і за доби Центральної Ради, так і в гетьманський період актуальною і постійною залишалася тема про заснування і діяльність національних музеїв. Серед музейних проблем у пресі широко обговорювалося питання організації губернських і повітових музеїв і, насамперед, історико-етнографічних музеїв. Так, у статті "Зберігайте старовину" в "Газеті Зінківського повітового земства" розповідалося про досвід полтавського губернського земства щодо українзації музейної справи, подаються практичні рекомендації, де і як збирати пам'ятки історії і мистецтва для місцевих музеїв. "Загляньте у кожне село, — пропонує автор, — і зверніть увагу на його характерні риси і ви знайдете силу згадок про минуле. Уже сама будова хаток, характер плетіння тинів, яка-небудь різьба на вікнах та віконницях, залізні приводи на воротах та хвіртках чисто стильові українські, все це дає багато матеріалу для збирання в музей."¹⁰ На думку автора, такі музеї повинні створюватися саме при земствах.

На шпальтах газет можна знайти публікації про підготовку до заснування виставки-музею Міністерства торгівлі й промисловості,¹⁰ постанову з'їзду природознавців у Києві створити столичний природничий музей та його губернські філіали.¹² Часописи регулярно друкували матеріали про внутрішнє життя красназнавчих музеїв. Зокрема, в Єлисаветградській газеті "Голос Юга" повідомляється про відкриття в музеї старовини Херсонського краю чудової колекції з 500 рідкісних монет Польського королівства. Головним матеріалом для цієї колекції послужили пожертвування шанувальників старовини зі всієї Херсонщини. Це єлисаветградці — П. А. Зелений, Т. М. Титов, М. М. Богоявленський (Ольвіополь), священник І. Филипович¹³ та ін.

Докладно і ґрунтовно газетна періодика висвітлювала діяльність Національного музею у Львові. В газетах "Діло" і "Вільне життя" опубліковано звіт про роботу львівського музею в період Першої світової війни. Так, за цей час описано 476 номерів, підготовлено до друку опис кирилівських рукописів та вписано в книгу музейних поповнень 334 номери. Загальний приріст музейних збірок за Першої світової війни склав 1176 номерів, з них припадає на набутки в Україні 546 найцін-

ніших предметів. Серед них дари з Галичини: Ярослава Пастернака — 69, В. Турянської, Ж. Туза, Залеського, Здерновської, Мельникова, професора К. Студинського — 3, Антона Княжинського, І. Барана, Р. Грицяя, М. Берези-Рагинського, Шингельського — 3, І. Якубовської і М. Петричкєвичевої, сестер покійного єпископа Чеховича — 69 та ін. У Києві приріст збірок музею склався з дарів і закупівлі у львівських залізничників (українців) — 4, священника В. Садовського — 14, В.І. Білозерського, свояка і сучасника Куліша, — 26, Л. Крижанівської (збірка покійного О. Крижанівського) 80 номерів (близько 300 предметів), директора Київського музею Миколи Біляшівського — 167, товариша міністра народної освіти Петра Холодного, та ін.¹⁴

Тематично пов'язаною із зазначеним масивом джерел є група матеріалів, що висвітлювали таку важливу проблему, як розвиток архівної справи в Україні. Зокрема, одеська газета "Молодая Украина" опублікувала звернення Голови Полтавської губернської управи Михайла Токаревського, завідуючого Історичним архівом Полтавщини К. Ляховича до різних урядових установ, громадських, політичних організацій, а також до приватних осіб сприяти щодо поповнення новоствореного архіву як цілими архівами, так і окремими історичними документами та рукописами.¹⁵ Водночас українська преса виступила з протестом проти наказу Полтавського губернського старости про арешт К. Ляховича, завідуючого Полтавського архіву, і вилучення з його фондів архівів "охранки" та "губернатора".¹⁶ Саме в цих публікаціях, як свідчить аналіз, найвищий коефіцієнт інформаційної насиченості — до 4 балів.

У тогочасній українській пресі актуальною залишалася й тема про впорядкування могили Т. Г. Шевченка. Зокрема, на шпальтах газети "Відродження" опубліковано листа уповноваженого по догляду за могилою Великого Кобзаря Василя Короліва до Київської народної управи. Автор листа вказував на шляхи поліпшення догляду за могилою Т. Г. Шевченка, розповідаючи й про досвід пам'яткоохоронної діяльності товариства "Старої громади", яке піклувалося про могилу та увічнення пам'яті українських діячів. У зв'язку з цим пропонувалося роль господаря могили Кобзаря надати цьому товариству і передати йому зібрані громадськими організаціями кошти і майно, що було придбане для впорядкування могили.¹⁷ У газеті "Вільний голос" опубліковано відозву до всіх урядових та громадських установ голови Київської губернської управи Симона Петлюри підтримати заходи управи щодо впорядкування могили великого поета¹⁸.

Значне місце на сторінках періодичних видань відводилося обстеженню і збереженню історичних та архітектурних пам'яток. Пильну увагу газети приділяли організації охорони Старого замку у Кам'янці-Подільському та Золотих воріт у Києві.¹⁹ Широко висвітлювалася робота Комітету по дослідженню та реставрації Софійського собору у Києві, проблеми досліджен-

ня і охорони цієї унікальної історичної пам'ятки.²⁰ Зокрема, на це спрямована стаття Г. Тисяченка "До реставрування Софії Київської" в газеті "Нова Рада", де зазначалося, що Софійський собор, який "пережив разом з народом нашим радість і горе, вимагає достойного поведіння".²¹

Українська преса друкувала матеріали, в яких порушувалися проблеми охорони пам'яток археології, які зазнали варварської навали скарбощукачів. З огляду на це широкий громадський розголос викликала опублікована в газеті "Русский голос" стаття С. О. Гілярова "Расхищенные русской Помпеи" про тривожні факти хижацького ставлення торгівців антикваріатом до археологічних пам'яток Криму та Ольвії.²² Подібні публікації мали на меті привернути увагу громадськості і державних органів до того, що ці руїни мають дуже велику цінність для археологічної науки, тому терміново потрібно запровадити контроль за станом археологічних пам'яток краю та слідкувати, щоб без дозволу пам'яткоохоронних органів ніякі археологічні розкопки там не проводилися. У зв'язку з цим газети інформували наукову громадськість про лист міністра народної освіти Миколи Василенка до голови Ради Міністрів Федора Лизогуба та міністра внутрішніх справ Ігоря Кістяківського, в якому міністр народної освіти просив подбати про охорону старовинних руїн колишньої грецької колонії Ольвії.²³

Періодичні видання містили також інформацію про затвердження Радою Міністрів законопроектів про асигнування Відділу старовини та мистецтва 28825 крб. на проведення археологічних досліджень. Частина цієї суми було перераховано на розкопки Зарубинецького монастиря поблизу Трахтемирова на Київщині, де знайдена усипальня XII ст. На залишок коштів з асигнованої суми планувалося придбати для Національного музею українське шиття, малюнки, цінні церковні предмети XVII і XVIII ст., козацьку зброю, ювелірні вироби XVII і XVIII ст., картини і малюнки Т. Г. Шевченка тощо.²⁴

Є в часописах інформаційні повідомлення про проведення археологічних розкопок у Лубнах на Полтавщині.²⁵ Мета археологічних досліджень — розчистка і зміцнення підземелля, щоб зробити цей дивовижний, але зовсім невідомий для громадян пам'ятник бурхливої старовини доступним для огляду і вивчення. Розкопки проводилися відомим вченим-археологом Г. Я. Стелецьким спільно з інженером Е. В. Симоновським. Тут були знайдені цінні предмети — козацькі сулії, люльки, залізні і бронзові речі. Знайдена також мідна монета, яка датує засипку Лубенського підземелля періодом російської імператриці Анни Іоанівни.²⁶

За доби гетьманщини, як і раніше, в центрі уваги періодичних видань перебували питання про повернення в Україну вивезених в Росію за царату національних історико-культурних цінностей українського народу. Газетна періодика широко висвітлювала роботу Міжвідомчої комісії з питань повернення в Україну культурних

цінностей під головуванням П. І. Холодного. Зокрема, в газеті "Кієвская мысль" опубліковано звіт про роботу Комісії, виклад доповіді на засіданні її завідуючого Відділом пластичного мистецтва Г. Г. Павлуцького.

Згідно з матеріалами Комісії в Україну мали бути передані з петроградського музею Олександра III 60 картин, Третьяковської галереї — твори Айвазовського (18), Врубеля (2), Миколи Ге (51), Крамського (15), Куїнджі (5), Рєпіна (15), Тропініна (9), Ярошенка (9), з Ермітажу — речі, знайдені під час розкопок в Керчі, Феодосії, Ольвії, Херсонесі, в курганах Куль-Оба, Юзь-Оба, золоті, срібні, бронзові предмети, зразки грецької кераміки, художня ваза "Суперечка Афіни з Посейдоном", скарб із Солохського і Чортомлицького курганів та ін.²⁷

Трапляються й газетні матеріали, в яких критично висвітлюється робота Комісії, заперечується правомірність повернення історико-культурних цінностей в Україну. Так, київська газета "Рабочая жизнь" писала: "Насильствено пытаются разорвать культурную общность. Механически делить то общечеловеческое бесценное культурное богатство, которое создавалось общими желаньями братских народов, одинаково стонавших под игом царизма, которому в равной мере служили выходцы из всех частей России".²⁸ Такі публікації з'являлися в періодичних виданнях, які виявляли шовіністичне ставлення до всього українського, заперечуючи право українського народу на власну культуру, історію, історичну спадщину.

Певне місце відведено на сторінках української преси розвитку пам'яткоохоронного процесу за доби Директорії Української Народної Республіки. Вивчення матеріалів преси зазначеного періоду як оповідного джерела розкриває основний зміст і тенденції, напрямки охорони пам'яток старовини і мистецтва в загальному контексті політичних, соціально-економічних, культурних перетворень, що мали місце в УНР. Слід відзначити, що після повалення гетьманського режиму в грудні 1918 р. і після приходу до влади Директорії в Україні склалося вкрай напружене внутрішньополітичне становище, яке характеризувалося відсутністю стрункої системи виконавчих органів влади, постійними переїздами Директорії — все це порівняно з попереднім періодом обмежувало можливість цілеспрямованої роботи на ниві збереження історико-культурної спадщини. Але, незважаючи на все, і в цей період охорона пам'яток історії та культури залишалася важливим напрямком культурного будівництва в Україні. Тогочасна українська преса містить чимало публікацій з проблем розвитку пам'яткоохоронного процесу. За нашими підрахунками, питома вага матеріалів на зазначену тематику складала понад 10% від загальної кількості публікацій з питань збереження історико-культурної спадщини в період Української революції і громадянської війни.

Про розподіл газетних публікацій у пресі див. таблицю №3.

Таблиця №3

Висвітлення в українській пресі пам'яткоохоронного процесу за Директорії УНР

Діяльність державних органів з питань збереження історико-культурної спадщини	Обстеження пам'яток історії та культури	Розвиток національних музеїв, спорудження пам'ятників мистецтва	Знищення пам'яток старовини і мистецтва
56,3	31,3	6,4	6

Отже, основними темами тогочасної української преси були діяльність державних органів на ниві збереження історико-культурної спадщини, обстеження пам'яток історії та культури. За жанровою ознакою більшість публікацій з питань розвитку пам'яткоохоронного процесу — кореспонденції і статті (табл. №3).

Таблиця №63

Жанри		
Кореспонденція	Стаття	Хроніка
66,7	22,2	11,1

Постійно висвітлювали питання збереження пам'яток старовини і мистецтва газети "Україна", "Промінь", "Рада", "Республіканські вісти", "Стрілець", "Народня воля", "Рідне слово". Проблематика опублікованих газетних матеріалів була різноманітною: заходи уряду щодо охорони Софійського і Володимирського соборів та Андріївської церкви у Києві, про фінансову допомогу Подільському церковному історико-археологічному товариству, відновлення діяльності пам'яткоохоронних структур, організація охорони культових пам'яток, розвиток музейної справи тощо. Автори повідомляли про факти незадовільного зберігання документів і матеріалів у деяких архівних сховищах України. Так, у Кам'янці-Подільському частина архівних матеріалів опинилася в місцевих крамницях як оборгтовий матеріал, у м. Рівному відвідувачі базару послуговувалися для оборгортання архівними матеріалами кінця XVII та XVIII ст., писаними латиною, у м. Хмельник на Поділлі взагалі зникли архівні фонди за XVII і XVIII ст., а в містах Літині й Летичеві на Вінниччині документи теж потроху зникали, а у Вінниці зникли давно. Гинули не тільки державні архіви, а й приватні, церковні, монастирські та ін. З огляду на це, автори для поліпшення стану на ниві збереження історико-культурної спадщини пропонують здійснити низку пам'яткоохоронних заходів: а) реорганізувати Головне Управління мистецтва та національної культури, надавши йому права окремого міністерства; б) затвердити на місцях відповідні апарати (комісаріати), а, окрім цього, створити місцеві архіви, музеї та книжниці; в) звернути увагу міського самоврядування на існуючий закон про обсяг їхньої діяльності куди, між іншим, входить опіка над старовиною, створення архівів та музеїв:

д) негайно вислати по Україні фахові експедиції до збирання розграбованих культурних цінностей через революцію та війну; е) негайно взяти під догляд Головного Управління мистецтв та національної культури всі державні, громадські та церковні всіх віросповідань архіви, музеї та книжниці в Українській державі, не відмовляти їм в належній допомозі.²⁹ Проте в умовах нетривалого часу і нестійкого становища Директорії ці заходи здійснити не вдалося. Також газети друкували матеріали, переважно кореспонденції, про факти тенденційного ставлення органів влади до пам'яток історії і культури. Зокрема, в часописах критикується рішення органів самоврядування Києва закрити пам'ятник Іскрі і Кочубею дерев'яними щитами.³⁰

Тогочасна газетна періодика містить й інформацію про історичні знахідки. Так, газети проінформували шанувальників культури про знахідку в одній з церков Туницького монастиря в Прилуцькому повіті Полтавської губернії малюнка XVIII ст., зображення автора "Четї Міней" архієпископа Дмитра Ростовського (Туптала).³¹ Газета "Промінь" надрукувала заповіт К. В. Широцького про передачу Кам'янець-Подільському державному університетові власної музейної колекції, яка складалася переважно з предметів української церковної старовини, різних стародруків, а також художніх народних виробів, що зберігалася в Києві та в селі Білоусівці.³²

Заслужують на увагу дослідників газетні публікації про розвиток музейної справи в Україні. У газеті "Республіканські вісти" надрукована глибокозмистовна стаття Ю. Степашинського "Про справу організації музею у Вінниці". В ній йшлося про перешкоди на шляху заснування музею у старовинному будинку "Мури" у Вінниці, про факти байдужості і бюрократизму у розв'язанні цього питання з боку міських Думи і Управи.³³ Цікавою є інформація про врятування за радянської влади архівів Київської духовної консисторії, Київського військового та губернського архівів, де переховувалися справи ще з XVIII ст., архіви цілого ряду губернських та крайових установ.³⁴

Газета "Стрілець" публікувала практичні поради Івана Кривецького і Осипа Назарука "Як писати мемуари". Автори, зокрема, рекомендували під час написання мемуарів включати: автобіографії сільських жителів, топографію, історію, економіку села, побут, матеріальне становище, ставлення селян до пана. Крім цього, необхідно було висвітлювати такі питання: село і земельне питання, село і місто, культурний стан, національна свідомість, політичне життя, село і світова війна, Україна під чужою владою, українське село і Українська держава, українське село за царату, більшовиків, денікінців, поляків, румунів тощо.³⁵ Виявлені в процесі дослідження газетні матеріали, поряд з архівними, сприяли повноті змалювання стану збереження історико-культурної спадщини в УНР.

Група матеріалів висвітлювала пам'яткоохоронний процес в Україні в період денікінської окупації. Газети інформували громадськість про організацію при Українській Академії наук Комітету охорони пам'яток історії, до складу якого ввійшли, крім співробітників академії, представники від університету св. Володимира, Польського університету, Товариства Нестора Літописця, Головного архівного управління, колишнього "Рукопису", Історично-літературного товариства, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва, Археологічного інституту, музеїв міста Києва та ін. Очолив його відомий історик Дмитро Багалій.³⁶

Тогочасна українська преса виступила проти організації ще й комітету при університеті св. Володимира, очолюваного професором М. В. Довнар-Запольським. У цих публікаціях відзначалася антиукраїнська спрямованість цього комітету.³⁷ Є в часописах і матеріали про діяльність пам'яткоохоронних організацій Полтавщини. Зокрема, повідомлялося про те, що 6 вересня 1919 р. в Полтаві відбулося засідання колегії Відділу культури і мистецтва при Полтавському губернському земстві, на якому вирішено прохати голову Губернської земської управи вжити відповідні заходи, щоб Відділу культури і мистецтва було надано право не віддавати приватним власникам найбільш цінних художніх та історичних предметів до відповідного розпорядження про це центральної влади, а також приступити негайно до підготовки матеріалів для видання власного журналу і розіслати духовним особам, учителям, просвітам, кооперативам та іншим установам анкету для заповнення, щоб зібрати якнайповніші відомості про пам'ятки культури й мистецтва на місцях.³⁸

На сторінках періодичних видань з'являються й публікації про догляд за могилами визначних діячів України. Так, у газеті "Рідне слово" висвітлювалося питання про недбалий догляд за могилою І. П. Котляревського в Полтаві, яка заросла бур'янами, а частини дерев'яної огорожі знищені й, таким чином, утворилося ще трое-четверо просторих воріт.³⁹ Авторами таких газетних матеріалів були науковці, мистецтвознавці, шанувальники національної старовини й мистецтва. Є в часописах матеріали про охорону культових пам'яток. Загалом, як свідчить аналіз преси, денікінська окупація негативно вплинула на розвиток пам'яткоохоронного процесу в Україні.

Газетна періодика містить багато матеріалів про діяльність пам'яткоохоронців України за доби радянської влади. За нашими підрахунками, газетні публікації на зазначену тематику складають майже 8% від загальної кількості газетних матеріалів про збереження пам'яток старовини і мистецтва в 1917 — 1920 рр. Про тематичну орієнтацію періодичних видань свідчить таблиця №4.

Таблиця №4

Основні напрями

Створення та діяльність пам'яток-охоронних структур	Діяльність музеїв, спорудження пам'ятників	Обстеження пам'яток старовини і мистецтва	Знищення пам'яток історія і культури
30	50	9	11

Отже, за тематичною ознакою домінуючий вид тогочасних публікацій — діяльність музеїв, спорудження пам'ятників. Аналіз джерел свідчить, що найпоширенішим жанром висвітлення питань збереження історико-культурної спадщини були кореспонденції і дописи. Важливе місце на сторінках періодичних видань відведено утворенню і діяльності Всеукраїнського комітету охорони пам'яток старовини і мистецтва, який розпочав свою роботу в лютому 1919 р. у Харкові. Очолив комітет М. Дадикін. Газети інформували про вжиті ним заходи щодо охорони і збирання пам'яток історії й культури, зокрема про врятування частини старовинних предметів з маєтку поміщика Іловайського (Абазівка) і маєтку Кочубея (Диканька), де зроблено опис, частина зіпсованого цінного старовинного фарфорового посуду і меблі були перевезені до музею колишнього Губернського земства і знаходилася під охороною.⁴⁰ Повідомлялося й про рішення Всеукраїнського комітету охорони пам'яток старовини й мистецтва (ВУКОПМИС) взяти під охорону такі історичні пам'ятки: 1) у місті Острозі — Судову гору та дві башти; 2) у місті Межириччя — Межирицьку браму; 3) у містечку Клевані — замок князів Острозьких, в якому знаходилася Клеванська духовна школа; 4) у селі Белевому — Мілову гору.⁴¹

Тогочасна періодика друкувала матеріали, що стосувалися розвитку архівної справи. У них є інформація про рішення Харківського губревкому оголосити всі архіви урядових та громадських організацій, а також монастирські, церковні, приватні, зібрані документи, рідкісні книжки, стародруковані видання державним надбанням. Розпоряджатися цими архівами мала Архівна секція при ВУКОПМИСУ.⁴²

Багато уваги редакції газет приділяли висвітленню роботи музеїв. Серед матеріалів переважали статті щодо пропаганди музеями пам'яток народного мистецтва.⁴³ З огляду на це у пресі пропагувалася ідея заснування пересувних або мандрівних музеїв-виставок.⁴⁴

Значне місце редакції газет і, насамперед, "Боротьба", "Більшовик", "Коммунист", "Вісти Всеукраїнського Виконавчого Комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів", "Український пролетар" набула тема про спорудження пам'ятників Т. Г. Шевченкові. Газети інформували громадськість про закладання в березні 1920 р. у Києві пам'ятника Великому Кобзареві.⁴⁵ В газеті "Більшовик" з'явилося

інформаційне повідомлення про постанову Полтавського губернського відділу народної освіти збудувати в Полтаві пам'ятник поетові.⁴⁶ Редакційна колегія цього часопису виступила з ініціативою збирання в конторі редакції газети пожертвування на пам'ятник Шевченкові в Києві до утворення Комітету, котрий взяв би на себе обов'язки підготовчої праці по спорудженню пам'ятника поетові.⁴⁷ Поряд із замітками пропагандистського характеру, з роз'ясненням урядових заходів щодо спорудження пам'ятників Т. Шевченкові в тогочасній пресі трапляються й публікації про недоцільність кампанійщини в справі вшанування пам'яті Кобзаря. Так, газета "Український пролетар" писала: "Але ж коли подивишся на те, чим мають вшанувати пам'ять дорогого поета, все воно має тимчасовий характер. Навіть пам'ятник, котрий мають поставити в Катеринославі, буде тимчасовий. Невже тепер не можна утворити чогось постійного".⁴⁸ В інших публікаціях знаходимо інформацію про руйнування більшовицькими військами пам'яток у місті Києві та інших регіонах України. Так, у періодичних виданнях повідомлялося про варварське знищення палацу видатного державного діяча катерининських часів Дмитра Прокоповича Трощинського.⁴⁹ Газета "Україна" містить кореспонденцію і про пограбування більшовицькою військовою частиною поміщицької садиби в с. Аннопіль Ямпільського повіту на Поділлі. При відступі варвари-воєнки вирубали сад, пограбували в маєтку всі цінні старовинні предмети і майно, а книжки з книгозбірні з часів XVI ст. частину знищили, а частину розкидали і втоптали в багнюку.⁵⁰

Таким чином, преса, як свідчить аналіз газетних публікацій, містить значний інформаційний потенціал про пам'яткоохоронну роботу в період Української революції 1917 — 1920 рр. Періодика не тільки відбивала на своїх шпальтах проблеми охорони пам'яток старовини й мистецтва, а й пропагувала діяльність подвижників пам'яткоохоронної роботи — вчених, мистецтвознавців, просвітян, художників, музейних працівників, усіх, хто ставав на захист пам'яток історичної спадщини, історії свого народу. Особливу увагу періодичні видання приділили становленню національних державних пам'яткоохоронних структур, зокрема, Відділу музеїв і охорони пам'яток Генерального секретарства освітніх справ Центральної Ради, Відділу охорони пам'яток Міністерства народної освіти та мистецтва гетьманської держави. Періодика постійно інформувала читачів про діяльність державних та громадських установ по заснуванню національних музеїв, обліку, реєстрації, дослідженню та популяризації пам'яток старовини й культури, їх реставрацію. Тогочасна українська преса містила також чимало інформаційних повідомлень про руйнування і нищення пам'яток старовини під час воєнних дій.

Примітки:

1. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії). — С. 109.
2. Левченко Я. В. Край архітектурних пам'ятників старовини // Вільне життя. — 1918. — 16 червня.
3. Нова Рада. — 1918. — 6 червня.
4. Щітківський І. Лист до редакції // Там само. — 12 червня.
5. Пам'ятник Т. Шевченкові // Відродження 1918. — 18 жовтня.
6. Сергієвський В. Відкриття пам'ятника Т. Г. Шевченкові в Ромнах // Лохвицьке слово. — 1918. — 1 листопада.
7. Пам'ятник Шевченкові // Волинська народня газета. — 1918. — 28 серпня.
8. Пам'ятник возродження України // Последніе новости. — 1918. — 20 вересня.
9. До справи монументу борцям за нашу державність // Волинська газета. — 1918. — 21 вересня.
10. Зберігайте старовину // Газета Зінківського повітового земства. — 1918. — 17 серпня.
11. Виставка-музей // Волинська народня газета. — 1918. — 8 вересня.
12. Музеї на Україні // Там само.
13. Любителям старины // Голос юга. — 1918. — 15 серпня.
14. Свенціцький І. Національний музей у Львові // Вільне життя — 1918. — 21 липня.
15. Письмо в редакцію // Молодая Украина. — 1918. — 30 червня.
16. Шишацький С. Історичний архів Полтавщини // Робітничя газета. — 1918. — 6 вересня.
17. Справа з могилою Т. Шевченка // Відродження. — 1918. — 3 жовтня.
18. Вільний голос. — 1918. — 3 липня.
19. Відродження. — 1918. — 27 серпня; Последніе новости. — 1918. — 27 серпня.
20. Слово. — 1918. — 9 листопада.
21. Нова Рада. — 1918. — 30 листопада.
22. Нестуля О. Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні. — С. 132.
23. Охорона старовинних руїн // Нова Рада. — 1918. — 19 жовтня.
24. Охрана памятников старины // Последніе новости. — 1918. — 12 серпня.
25. Раскопки подземного города // Прилуцкая мысль. — 1918. — 9 серпня.
26. Раскопки подземного города в Лубнах // Лохвицкое слово. — 1918.
27. Борьба за культурные богатства // Киевская мысль — 1918. — 18 червня.
28. Культурные ценности // Рабочая жизнь. — 1918. — 19 червня.
29. Дбаймо про старовину // Україна. — 1919. — 27 серпня.
30. Нова Рада. — 1918. — 25 грудня.
31. Винахід старовинного малюнку // Народна воля. — 1919. — 17 січня.
32. Заповіт К. В. Широцького // Промінь. — 1919. — 19 вересня.
33. Республіканські вісти. — 1919. — 17 січня.
34. Київські архіви // Промінь. — 1919. — 20 вересня.
35. Стрілець. — 1919. — 28 вересня.
36. Комітет охорони пам'яток історії та мистецтва // Рада. — 1919. — 11 вересня.
37. Там само.
38. Охорона пам'ятників культури і мистецтва // Рідне слово. — 1919. — 23 вересня.
39. Могила І. Котляревського // Там само. — 1919. — 15 серпня.
40. Історичні і культурні вартості // Нове життя. — 1919. — 26 лютого.
41. Історичні пам'ятники // Вісті Всеукраїнського Центрального Виконкому Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів. — Харків, 1919. — 22 червня.
42. Архіви — народне майно // Боротьба. — 1920. — 25 березня.
43. Пролетарське мистецтво // Там само. — 8 червня.
44. Мандрівний музей // Там само. — 1920. — 16 березня.
45. Закладка пам'ятника // Більшовик. — 1920. — 13 березня.
46. Пам'ятник Тарасу Шевченкові // Там само. — 25 березня.
47. Пилипенко С. Жертвуйте на пам'ятник Шевченкові! // Там само. — 28 березня.
48. Хоменко. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові // Український пролетар. — 1920. — 3 березня.
49. В замке воеводы Троцинского // Вечерние огни. — 1919. — 9 листопада.
50. Варварство більшовиків // Україна. — 1919. — 12 серпня.

